

Kozłowski, Stefan Karol

Materiały paleolityczne ze stanowiska wydmowego Tokary-Rąbierz, pow. Gostynin : przemysł tokarski

Światowit 25, 253-269

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STEFAN KAROL KOZŁOWSKI

MATERIAŁY PALEOLITYCZNE ZE STANOWISKA WYDMOWEGO TOKARY-RĄBIERZ, POW. GOSTYNIN (PRZEMYSŁ TOKARSKI)

Pierwszymi, którzy zbierali zabytki krzemienne z wydmy w Tokarach-Rąbierzu byli członkowie Płockiego Towarzystwa Naukowego, z G. Proniewskim na czele. Zebrane materiały złożyli oni w Muzeum Towarzystwa, gdzie zostały one naszyte na kartoniki i pokazane na wystawie. Wrażenia z wycieczki archeologicznej w okolicy Płocka opisał później G. Proniewski w artykule zamieszczonym w „Przeglądzie Archeologicznym”¹. Pisał on, że z wydmy zebrano „około 10 funtów krzemieni”, które występowały „w dolinach” (misy deflacyjne). Według Proniewskiego stratygrafia wydmy przedstawiała się następująco: od góry zalegała warstwa z węglem drzewnym, poniżej piasek, a o łokciej niżej druga warstwa popielata. Opis inwentarza krzemienego jest niejasny, niemniej można z niego uzyskać nieco informacji dotyczących charakteru zabytków zebranych przez Proniewskiego. Píše on: „Większość narzędzi z pospolitego tutaj surowca” (narzutowy? SKK). Dalej opisuje inwentarz: 1. tłuczek, 2. rdzenie klockowate (przynajmniej niektóre dwupiętowe SKK), 3. rdzenie trójkątne (stożkowate SKK), 4. wióry rozmaite, najwięcej smukłych, niektóre z zagłębieniem (obłęczniki? SKK), 5. dwa skrobacze nieregularne, 6. drapacze wiórowe, łuszczenie (?), ostrza trójkątne, szydła, świderki (liściaki? SKK).

Z powyższego opisu wynika, że materiały zostały zmieszane podczas zbierania ich z powierzchni. Zawierają one elementy przynajmniej z trzech okresów (późny paleolit, mezolit, neolit).

W r. 1923, z obowiązku konserwatorskiego, odwiedził stanowisko w Tokarach-Rąbierzu Roman Jakimowicz. Zebrał on z wydmy zabytki krzemienne oraz nieco ceramiki i złożył je w Muzeum Płockim. W swoim *Sprawozdaniu*² pisał: „Tokary-Rąbierz, pow. gostyński, gm. Dobrzyków — przy gościńcu z Radziwia do Dobrzykowa znajduje się ogromna wydma. W części pn.-zach. eksplorowałem rozległe i bogate stanowisko krzemienne”. Stare metryki w materiałach zebranych przez R. Jakimowicza świadczą o podziale krzemieni na

¹ G. Proniewski, *Pobrzeże Wisły w najbliższej okolicy Płocka pod względem archeologicznym*, „Przegl. Archeol.” t. III, 1921, s. 81—96.

² R. Jakimowicz, *Sprawozdanie Konserwatora...*, „Wiadomości Archeolog.” t. IX, 1928, s. 318.

„gniazda”. Niestety, metryki są pomieszane i zdekompletowane, a plan stanowiska nie zachował się. Po raz drugi w r. 1925 Jakimowicz zbierał zabytki w Tokarach. W *Sprawozdaniu*³ podał: „Tokary-Rąbierz; pow. gostyński — ba- dałem w dalszym ciągu stanowisko otwarte”.

W r. 1927 stanowisko zostało odwiedzone przez S. Krukowskiego, który zabrał materiały z Muzeum Płockiego i umieścił je w P.M.A. Dokonał on częściowego podziału typologicznego i wypisał brakujące metryki. Wydzielił w materiale przemysł płudzki. Wspomniał później to stanowisko w *Paleolicie Polski*⁴ jako jedno z płudzkich na Mazowszu.

Jeszcze raz stanowisko zostało wymienione przez K. Jażdżewskiego⁵, który wykorzystał z niego materiały kultury pucharów lejkowatych.

W czasie II wojny materiały z Tokar-Rąbierza zostały częściowo zmieszane i zdekompletowane. Usystematyzował je w miarę możliwości L. Sawicki, dopisując brakujące metryki.

Ponieważ materiały dotychczasowe były zmieszane i niepewne, autor udał się na stanowisko w latach 1959 i 1960 w celu przeprowadzenia ewentualnych badań kontrolnych. Przebadano cały teren piaszczysty, leżący na pd.-zach. od drogi Radziwie-Dobrzyków, owego „gościńca” Jakimowicza. W kilku leżących niedaleko siebie misach deflacyjnych znaleziono zabytki krzemienne (paleolit, mezolit i neolit). Nieliczne zabytki paleolityczne nie tworzyły zwartej skupiska, rozrzut ich jednak nie przekraczał 20m. Tak więc badania te nie wniosły zasadniczo wiele nowego do poznania materiałów z Tokar-Rąbierza. Pozwoliły one natomiast stwierdzić, że tylko na jednym miejscu wydmy w Tokarach-Rąbierzu wystąpiły zabytki paleolityczne.

Jeszcze dwukrotnie stanowisko w Tokarach-Rąbierzu wspomniał R. Schild, który uznał zabytki paleolityczne z Tokar za płudzkie młodsze⁶.

Badania powierzchniowe przeprowadzone przez autora, mimo swych pozornie negatywnych rezultatów, pozwoliły z dużą dozą prawdopodobieństwa ustalić lokalizację materiałów zebranych przed wojną. Po pierwsze lokalizacja zabytków paleolitycznych uzyskanych przez autora pokrywa się w zupełności z lokalizacją podaną na mapce przez G. Proniewskiego⁷. Po drugie wszystko wskazuje na to, że i Jakimowicz zbierał materiały z tego samego miejsca. Jedyną bowiem „ogromną wydumą przy gościńcu” jest wydma, na której zebrano i po wojnie zabytki. Wydma ta jest przecięta przez drogę z Radziwia do Do-

³ R. Jakimowicz, *Sprawozdanie Konserwatora...*, „Wiadomości Archeolog.” t. X, 1929, s. 277—8.

⁴ S. Krukowski, *Paleolit*, *Encyklopedia Polska*, Kraków 1939—48, s. 86.

⁵ K. Jażdżewski, *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej*, Poznań 1936.

⁶ R. Schild, *Chronologia przemysłów cyklu mazowszańskiego i przemysłów pokrewnych...* (praca doktorska w maszynopisie) R. Schild, *Rozdział o paleolicie niżowym w przygotowanym podręczniku archeologii Polski* (w maszynopisie).

⁷ G. Proniewski, O.c. plan w tekście.

brzykowa. Część pn.-zach. wydmy to właśnie miejsce gdzie i po wojnie wystąpiły krzemienie. W innych miejscach nie było żadnych krzemieni. Tak więc należy uznać za bardzo prawdopodobne, że wszystkie zabytki paleolityczne z Tokar-Rąbierza pochodzą z jednego miejsca na wydmy, być może nawet z jednej krzemnicy (?).

Wydma w Tokarach-Rąbierzu leży na wyspie tarasu akumulacyjnego (taras II-S. Lencewicza⁸; plan stanowiska w skali 1 : 25 000 na tabl. I). Taras ten, zwany przez S. Skompskiego⁹ nadzalewowym, wznosi się w tym miejscu 3—4 m nad poziom wody w Wiśle, by koło Dobrzykowa dojść do ok. 7m. Wyspa ta została odcięta przez wody Wisły już w okresie holocenu. Woda płynęła wówczas po południowo-zachodniej stronie wydmy. Śladami tego przepływu są tu torfy, których najniższy poziom odnieść można do okresu preborealnego¹⁰. S. Skompski¹¹ datuje ten taras na schyłek pleistocenu, najprawdopodobniej na młodszy Dryas.

Obecnie Wisła opływa wydmy od strony wschodniej swoją odnogą. Na przeciwko stanowiska istnieje spora kępa, zbudowana z madów rzecznych. Sam taras nadzalewowy zbudowany jest z piasków i żwirów warstwowych¹², których grubość określa się na ok. 13—14m. Materiałem budującym wydmy jest piasek kwarcowy, w przewodzie średnioziarnisty.

Opierając się na poczynionych obserwacjach w terenie i na mapie geologicznej, wydmy w Tokarach-Rąbierzu uznać należy za wałową. Długość jej ze wschodu na zachód wynosi ok. 1 100m. Partie czołowe nie są rozwiane, a ich wysokość względna dochodzi do 5m. Wał wydmy ma kierunek równoleżnikowy, jego koniec zachodni lekko odchyła się w kierunku południowo-zachodnim. Wydma jest częściowo zalesiona. Przez jej środek przechodzi „gościńiec” z Radziwia do Dobrzykowa. W najbliższym sąsiedztwie stanowiska przechodzi kilka dróg gospodarskich. One właśnie spowodowały zniszczenie poprzedniego stropu wydmy i dały początek procesowi deflacji. Misy deflacyjne są tu rozległe i dość głębokie. W nich właśnie zostały zebrane zabytki.

Od zachodu przytyka do omawianej wydmy druga, mniejsza (vide plan na tabl. I), na której nie znaleziono jednak zabytków krzemiennych.

OPIS MATERIAŁU

Opadki. Wióry doborowe-smukle z surowca narzutowego — 150 sztuk. Część połamanych. W większości z rdzeni dwupiętowych. Sęczki dość wyraźne, szerokie.

⁸ S. Lencewicz, *Dyluwium i morfologia środkowego Powiśla*. PIG, Warszawa 1927, mapa geologiczna 1 : 200.000.

⁹ S. Skompski, *Sytuacja geologiczna niektórych torfowisk na lewym brzegu Wisły między Gąbinem, Gostyninem i Włocławkiem*, „Z badań czwartorzędu w Polsce” t. X, 1959, s. 93.

¹⁰ S. Skompski, *Ibid.*, s. 100.

Z. Borówkó-Dłużakowa, *Badania palynologiczne torfowisk na lewym brzegu Wisły między Gąbinem, Gostyninem i Włocławkiem*, „Z badań czwartorzędu w Polsce”, t. X, 1959.

¹¹ S. Skompski, *O.c.*

¹² S. Lencewicz, *O.c.*, s. 29—31.

Wióry doborowe-smukłe z surowca górnio-astarcckiego — 19 sztuk. Wszystkie z rdzeni dwupiętowych. Sęczki dość wypukłe, wyraźne. Fałę dobrze widoczne. Długość do 7 cm.

Wiórki (do 4 cm) z surowca górnio-astarcckiego — 25 sztuk. Pochodzą z rdzeni dwupiętowych.

Wióro-odłupki z surowca narzutowego — ok. 40 sztuk. W większości są to odpadki degrosisażowe.

Wióry odpadkowe i wióro-odłupki z surowca górnio-astarcckiego — 21 sztuk. Rozmiary różne, w przewadze jednak małe i średnie. Skręcone, nieregularne.

Odłupki większe z surowca narzutowego (2-4 cm), nieregularne, w większości odpadkowe, degrosisażowe. Ok. 100 sztuk.

Odłupki większe z surowca górnio-astarcckiego — 6 sztuk. Odpadkowe.

Odłupki mniejsze i ułamki wiórów i odłupków z surowca narzutowego — ok. 400 sztuk.

Odłupki mniejsze i ułamki wiórów i odłupków z surowca górnio-astarcckiego — 27 sztuk.

Zatępce — 75 sztuk z surowca narzutowego i 16 z górnio-astarcckiego. Mocno skręcone, masywne.

Podtępce — 29 sztuk z surowca narzutowego i 1 z górnio-astarcckiego.

Ryleczak — jeden, z surowca górnio-astarcckiego, od ryłka klinowatego-bocznego.

Inne odpadki (świeżaki, zatępiaki, zaprawiaki itp) — 90 sztuk, w większości z surowca narzutowego.

R d z e n i e — pięć sztuk. Trzy (tabl. I, rys. 1 i tabl. II, rys. 1) dwupiętowe, wiórowe. Surowiec narzutowy, barwy szaro-kremowej. Pięty zbieżne, przeciwstawne, dzikie lub zaprawiane. Tył i częściowo boki zaprawiane odbocznie. Wszystkie pięćska prawcowane. Okaz z tabl. I ma nieco skręconą odłupnię.

Czwarty (tabl. II, rys. 2) — wiórowo-odłupkowy z krzemieniaka, bardziej płaski od poprzednich, Mocno wykorzystany i zniszczony (odprysk) u dołu. Boki i tył z resztkami kory.

Ostatni (tabl. II, rys. 3) z surowca narzutowego, zaczątkowy. Boki i tył pokryte korą.

Poza wyżej wymienionymi okazami, w Tokarach-Rąbierzu znaleziono kilka rdzeni pseudo-dwupiętowych, ze zmienioną orientacją. Niektóre z nich mogą należeć do zespołu paleolitycznego. Dodatkowo wymienić należy dwa fragmenty rdzeni dwupiętowych (odłupek znoszący odłupnię i fragmenty obu pięt) łuskane przykrawędnie, wtórnie. Fragmenty te pochodzą z rdzeni podobnego typu jak wyżej opisane.

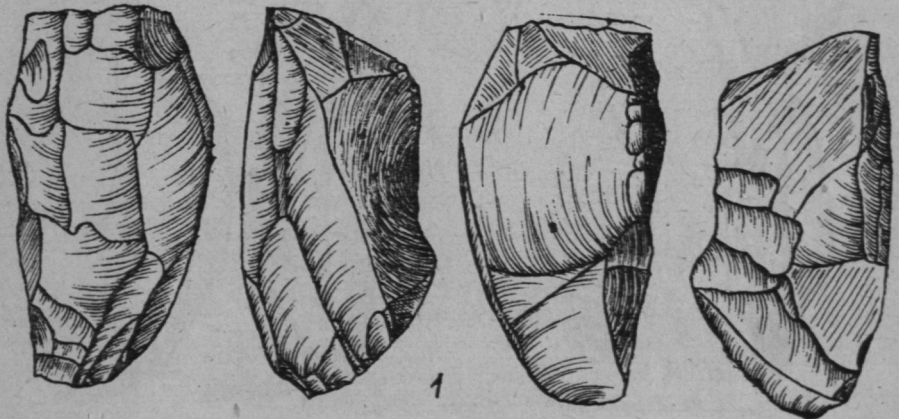
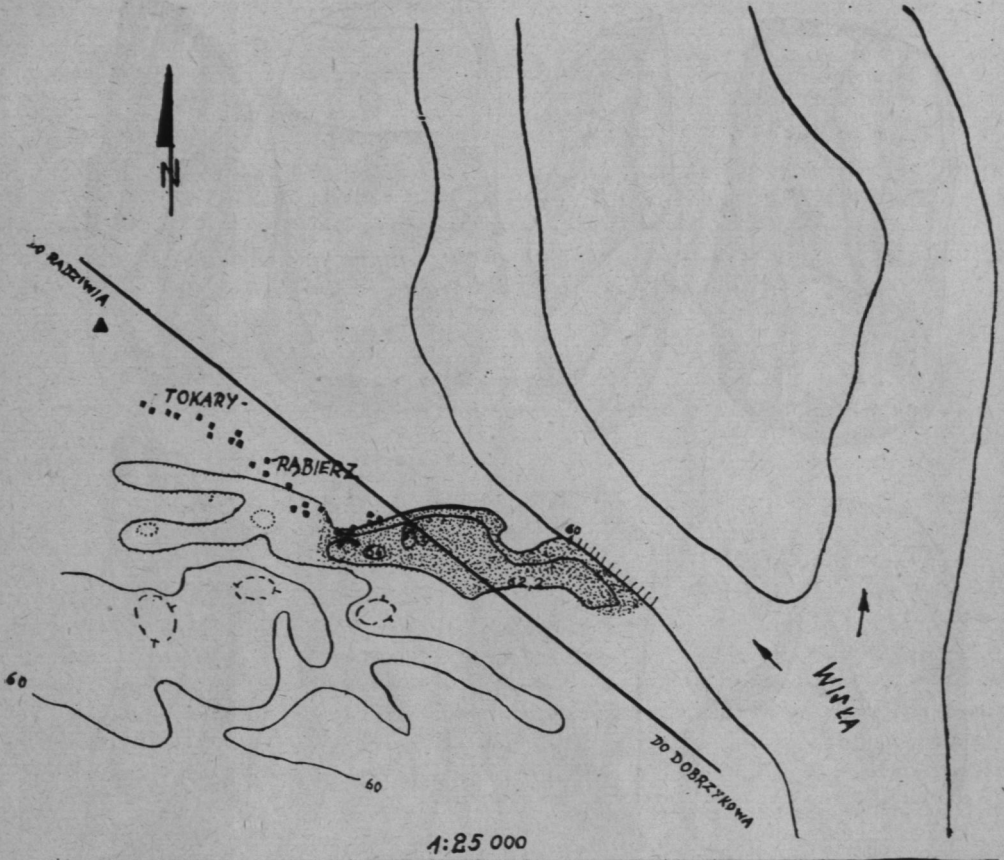
L i ś c i a k i — czternaście sztuk. Wszystkie (poza okazem z tabl. III, rys. 7) z surowca narzutowego. Okaz nr 7 z surowca górnio-astarcckiego. Tylko okazy z tabl. III, rys. 7-8 i 11 całe. Pozostałe zgrzane i przegrzane, połamane. Wszystkie małe i średnie.

Liściaki dwukątowe — siedem sztuk (tabl. III, rys. 1-6). Wszystkie mają dość obfite łuskanie spodnie. Boczne łuskanie trzoneków niezbyt obfite, strome. W okazie z tabl. III, rys. 6 boczne łuskanie zniesione. Ma on natomiast dwa równoległe tylce. Okazy 3 i 5 mają tępo zakończony trzonek, pozostałe — ostro.

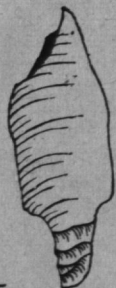
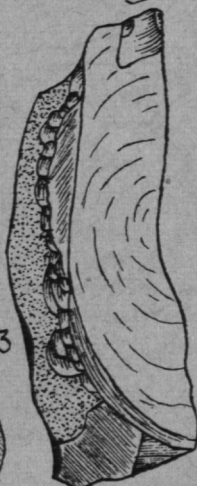
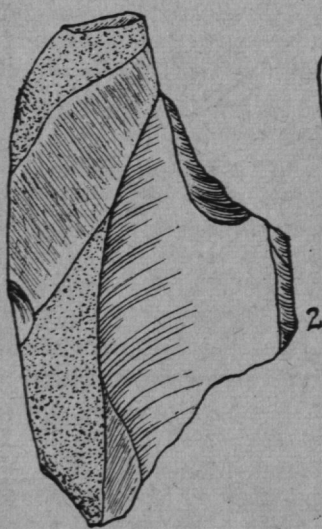
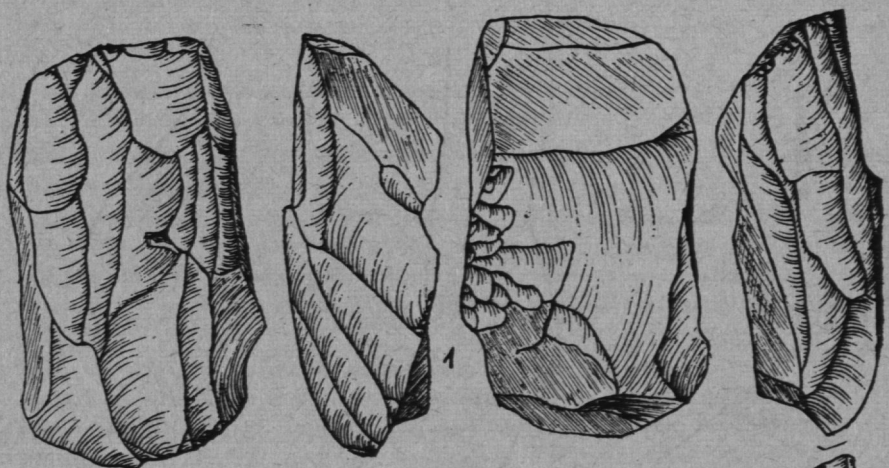
Liściaki gwoździowate — siedem sztuk, w tym ze słabo wyodrębnionym trzonkiem cztery, z dobrze wyodrębnionym trzy. Liściaki gwoździowate ze słabo wyodrębnionym trzonkiem (tabl. III, rys. 7-9 i 13). Okazy 7 i 9 mają obfite łuskanie spodnie, okaz 8 słabe, w okazie 13 brak łuskania spodniego. Wszystkie okazy, poza 9, mają półtylce, z tym, że okaz 7 zbieżne, tworzące pazur. Okaz 8 ma półtylec prostkowy, łuskany od spodu i na stronę spodnią. Półtylec okazu 13 jest wgięty. Okaz 9 ma lekko skręcony trzonek. Liściaki gwoździowate z dobrze wyodrębnionym trzonkiem (tabl. III rys. 10-12). Łuskanie spodnie dość obfite, w dwu pierwszych, w trzecim słabe. Okaz 10 ma łączący się z łuskaniem trzonka stromy, falisty tylec. Okaz 11 ze skośnym półtylcem oraz lekko skręconym trzonkiem.

D r a p a c z e — ogółem trzydzieści jeden sztuk, w tym trzynaście wiórowych, siedemnaście odłupkowych i jeden na dzikim fragmencie krzemienia.

TABLICA I

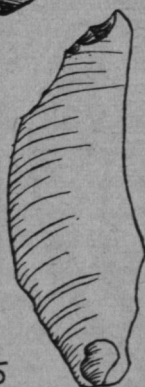

TABLICA II

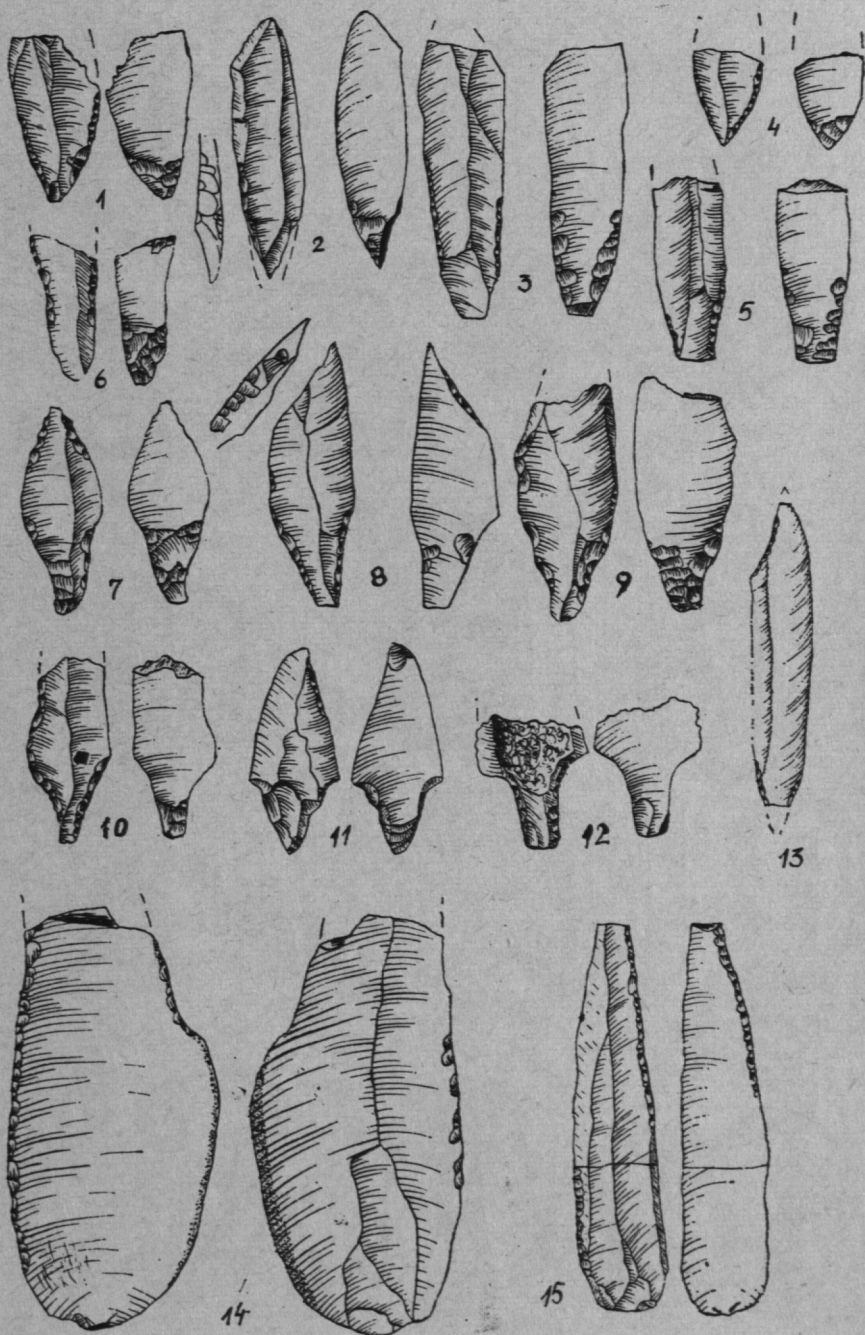
4
KĘPIE

/wg. L. Kozłowskiego/

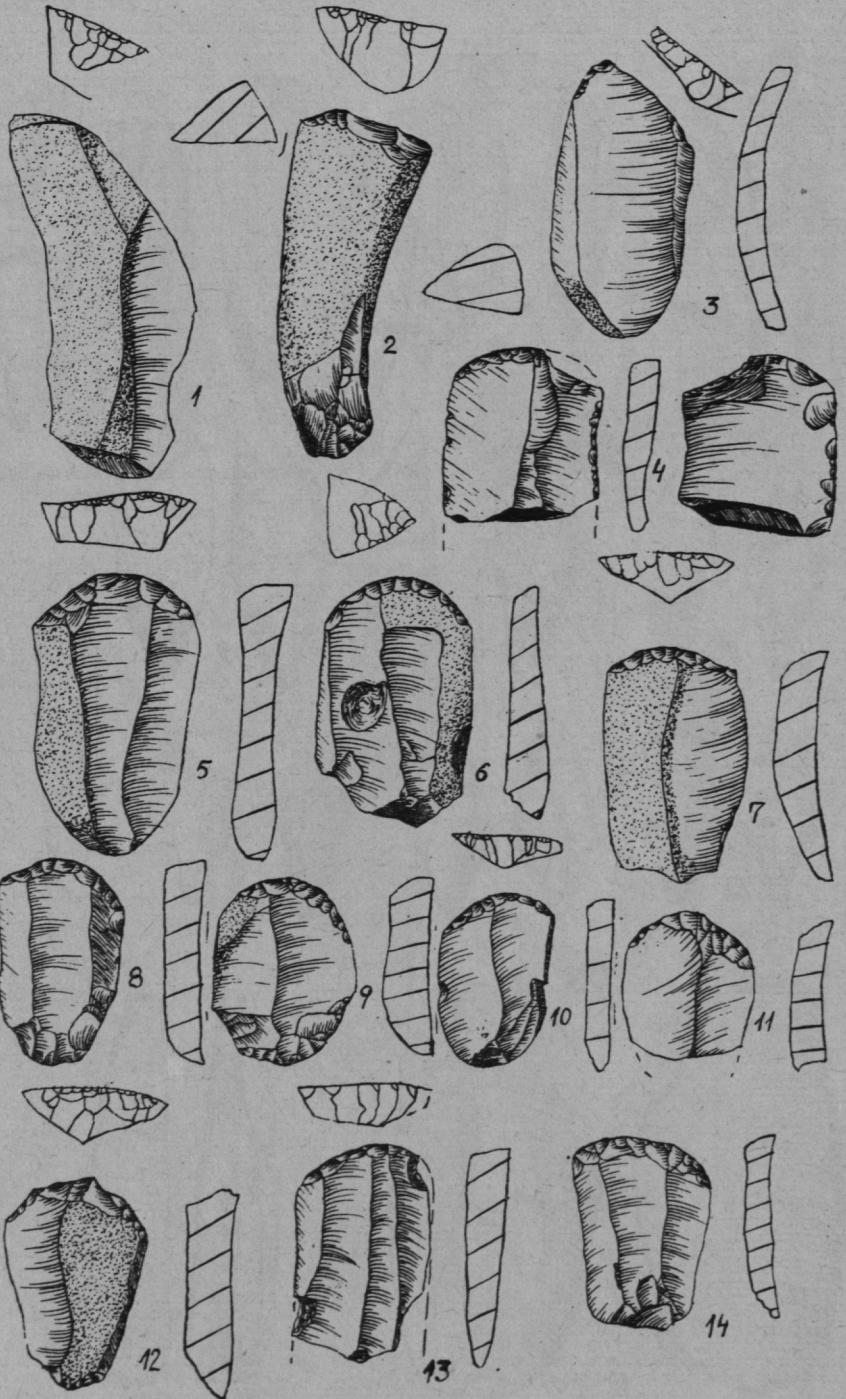

5
OŚNICA

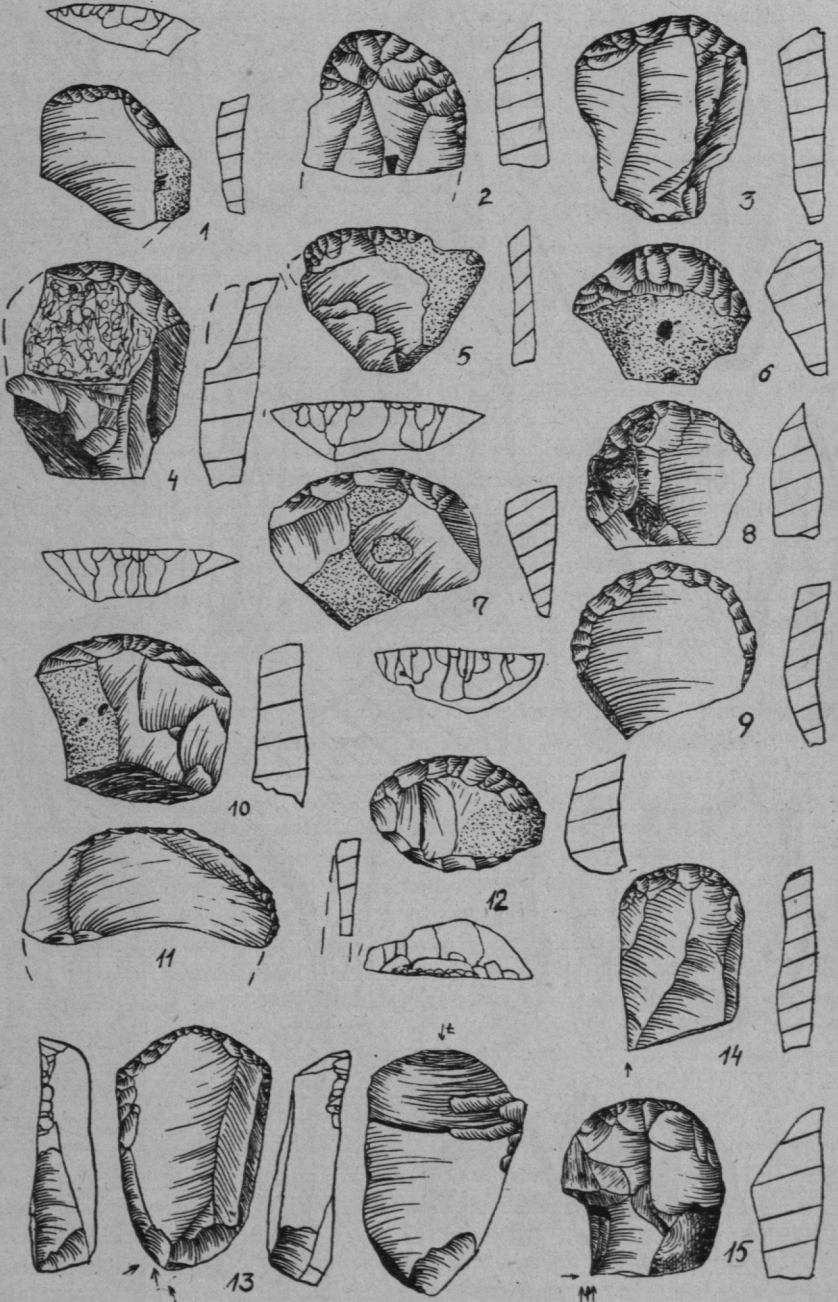
TABLICA III

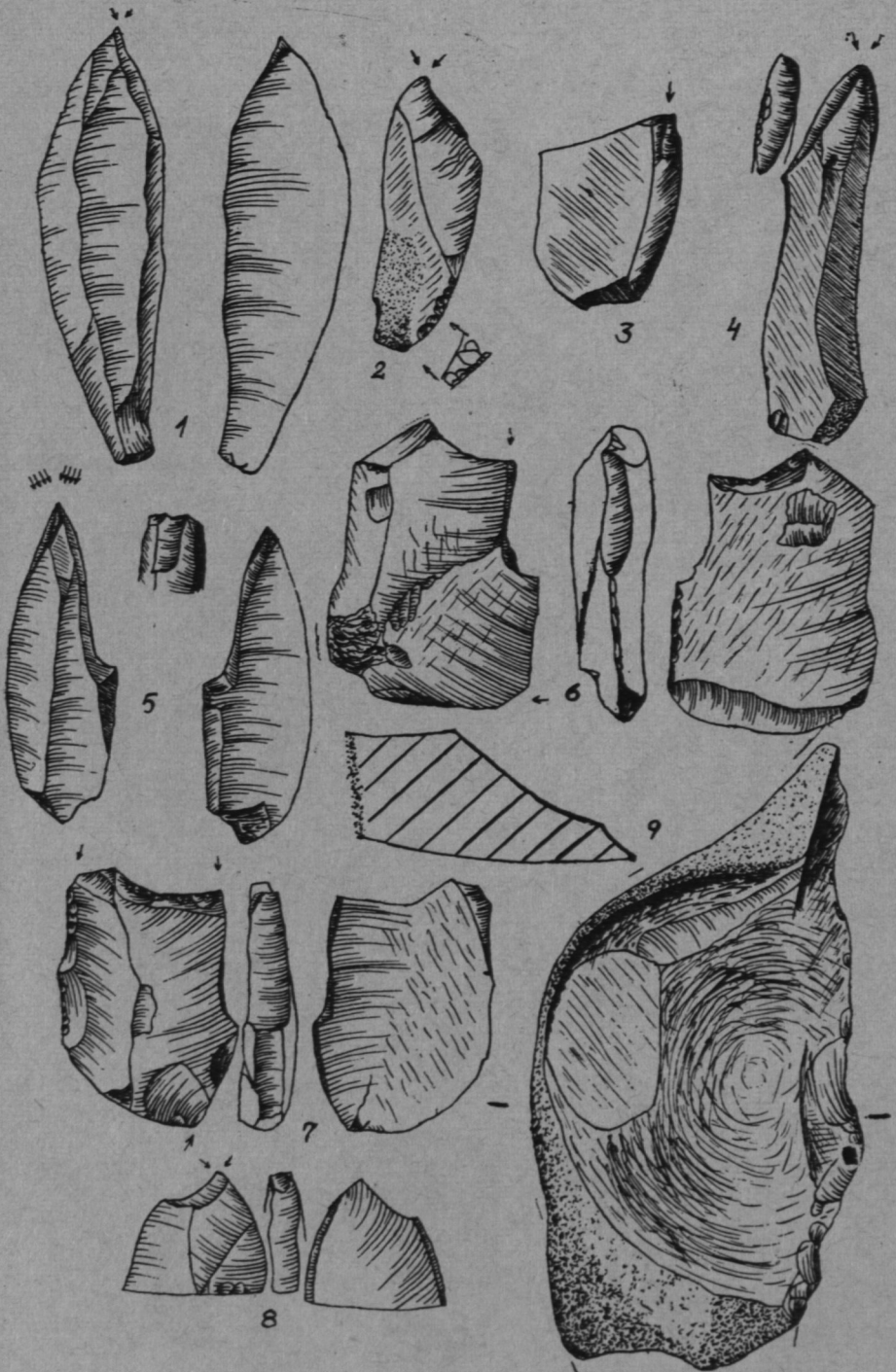
TABLICA IV

TABLICA V

TABLICA VI

Drapacz podwójny (tabl. IV, rys. 2) smukły, na wysokim, dzikim fragmencie surowca górnio-astarckiego. Górne drapisko faliste, pionowe, przeluskane. Dolne mniej strome, mocno łukowate. Spora część narzędzia pokryta korą.

Drapacze wiórowe

Drapacze skośniki smukłe (tabl. IV, rys. 1,3), na wiórach z surowca górnio-astarckiego. Drapiska pionowe, prostkowe. Resztki kory.

Drapacze łukowce (tabl. IV, rys. 4-7) krępe, na wiórach z surowca narzutowego (poza okazem 7 — górnio-astarckim). Drapiska dość strome. W okazach 4 i 7 słabo wygięte, w pozostałych mocno. Okaz 5 ma przeluskane drapisko. Okazy 7 i 4 zgrzane, ten ostatni przerobiony na łuszczeń.

Drapacze łukowce podwójne (tabl. IV, rys. 8-9) na kurtyzowanych wiórach z surowca górnio-astarckiego. Krępe. Drapiska strome, mocno wygięte. Na okazy nr 9 resztki kory.

Drapacze ostrołukowce (tabl. IV, rys. 11-12) na wiórach z surowca narzutowego. Krępe, o średnio stromych, ostrołukowych drapiskach. Okaz 12 ma resztki kory.

Drapacze łukowce skośnikowe (tabl. IV, rys. 10, 13-14), na wiórach (nr 10 kurtyzowany) z surowca górnio-astarckiego (nr 10) i narzutowego. Krępe, o drapiskach stromych łukowatych-skośnych. Okaz 14 zgrzany.

Drapacze odłupkowe

Drapacze łukowce skośnikowe (tabl. V, rys. 1-2) na odłupkach z surowca narzutowego. Krępe (?) o drapiskach dość stromych, łukowato-skośnych.

Drapacz wachlarzowiec skośnikowy (tabl. V, rys. 3) na odłupku z surowca górnio-astarckiego. Krępy, o drapisku średnio-stromym, falistym, przeluskany.

Drapacz wachlarzowiec (tabl. V, rys. 4) na odłupku z surowca narzutowego. Krępy, o drapisku średnio stromym, mocno wygiętym. Przegrzany.

Drapacz wachlarzowiec skośnikowy (tabl. V, rys. 10) na odłupku kurtyzowanym z surowca narzutowego. Krótki, o drapisku stromym, słabo wygiętym. Częściowo pokryty korą.

Drapacz wachlarzowiec zgrzeblowaty (?) (tabl. V, rys. 11) ułamany. Na odłupku z surowca narzutowego. Krótki, o drapisku stromym, słabo wygiętym.

Drapacze wachlarzowce (tabl. V, rys. 5-7) na kurtyzowanych odłupkach z surowca narzutowego. Krótkie o drapiskach stromych, słabo (5 i 7) oraz mocno wygiętych. Wszystkie mają resztki kory. Okaz 5 zgrzany. Do tej grupy należy zaliczyć również dwa okazy nieilustrowane, mocno zniszczone.

Drapacze podgroszaki (tabl. V, rys. 8-9) na kurtyzowanych odłupkach z surowca narzutowego. Krótkie, o drapiskach podokółkowych, stromych. Okaz 8 zgrzany.

Bardzo krótki drapacz podgroszak (tabl. V, rys. 12) na kurtyzowanym odłupku z surowca narzutowego. Drapisko podokółkowe strome, dolne przeluskane. Resztki kory.

Drapacze kombinowane z rylcami trzy okazy (tabl. V, rys. 13-15). Wszystkie krępe, na kurtyzowanych odłupkach, pierwszy z surowca górnio-astarckiego, pozostałe z narzutowego. Drapiska łukowate, dość mocno wygięte, średnio strome. Okaz 13 ma na dole ostrze rylcowe, rylca wielościennego. Wierzchołek szeroki, skręcony, o dość dużym kącie rozwarcia. Od spodu okaz ten ma negatyw łuszczeniowy wcześniejszy od drapiska i, być może, od rylca. Okaz 14 ma u dołu ostrze rylca jedynaka-łamańca. Wreszcie okaz 15 ma ostrze rylca klinowatego boczego, wielonegatywowego.

Rylce osiem sztuk (nie licząc okazów kombinowanych z drapaczami).

Wiórowe — trzy okazy (tabl. VI, rys. 1-2,4). Wszystkie smukłe, klinowate-środkowe. Ostrza okazów 1 i 2 lekko skręcone. Okaz 1 i 4 z surowca górnio-astarckiego, 2 z narzutowego. Negatywy rylcowe dość wąskie, smukłe. Wierzchołki wąskie, kąty rozwarcia małe.

Odłupkowe — cztery okazy (tabl. VI, rys. 5-8). Pierwszy — to rylce klinowaty-środkowy wielonegatywowo na smukłym, grubym odłupku z surowca narzutowego. Negatywy rylcowe-smukłe i wąskie. Wierzchołek szeroki, falisty, kąt rozwarcia wąski. Rylce klinowaty-środkowy

(tabl. VI, rys. 8) u góry, plus jednak u dołu na lewo. Wykonany na dość grubym odłupku z surowca narzutowego. Wierzchołki dość wąskie, negatywy wąskie-smukłe. Kąt rozwarcia mały.

Dwa rylce węglowe boczne-kombinowane (tabl. VI, rys. 6-7). Oba na grubych odłupkach, pierwszy z krzemieniaka, drugi z surowca narzutowego. Pierwszy ma u góry łuskowisko wklęsłe-przeczne na stronę spodnią i jedno ostrze węglowe u góry. Drugie ostrze na dole utworzone jest poprzez łuskowisko prostkowe-boczne na stronie spodniej i negatyw rylcowy przeczynny-płaski. Drugi okaz o łuskowisku wklęsłym, przecznym, ma dwa ostrza węglowe u góry. U dołu ostrze rylca jedynaka.

Rylec jednak (tabl. VI, rys. 3) na dzikim, grubym odłamku surowca górnio-astarcckiego,

I n n e n a r z ę d z i a. Ostatnią grupę narzędzi paleolitycznych z Tokar-Rąbierza stanowią narzędzia niżej opisane. Nie zawsze jest pewne ich paleolityczne pochodzenie. Niektóre z nich przydzielone zostały do zespołu paleolitycznego jedynie na podstawie surowca, z którego są wykonane (surowiec górnio-astarccki), ponieważ ich forma nie dawała żadnych podstaw do pewnego przydzielenia ich do jakiegokolwiek okresu.

Obłęczniki na wiórach z surowca górnio-astarcckiego i narzutowego. Polamane. Wnęki obłęcznikowe słabo zarysowane.

Zdławiec na wiórze z surowca górnio-astarcckiego. Smukły. Dwie słabo zaznaczone wnęki obłęcznikowe przy sęczku. Łuskanie niezbyt strome.

Wiórowce w większości z surowca górnio-astarcckiego. Łuskanie przykrawędne, nieregularne. Niektóre okazy polamane.

Narzędzia zaczątkowe na wiórach z surowca narzutowego i górnio-astarcckiego. Nieregularne, zaczątkowe łuskanie krawędzi, prawdopodobnie do obłęczników.

Pazur na fragmencie (odprysk termiczny) rdzenia z surowca górnio-astarcckiego. Fragment pochodzi z rdzenia dwupiętnowego

Nóż wiórowy (tabl. III, rys. 14) na szerokim wiórze z surowca górnio-astarcckiego. Krawędź lewa łuskana obustronnie. Zasadnicze łuskanie na stronę spodnią. Podobne łuskanie we wnęce. Przynależność przemysłowa nie całkiem pewna.

Rozwiertnik (tabl. III, rys. 15) na długim smukłym wiórze. Surowiec narzutowy. Łuskanie krawędzi zwrotne. Z lewej strony u dołu zaczątki łuskania przykrawędznego. Przynależność przemysłowa niepewna.

Narzędzie amorficzne (tabl. VI, rys. 9). Jest to duże (8,5 cm) narzędzie tnące, wykonane na termicznym fragmencie konkrecji górnio-astarcckiej. Ma kształt nieregularny, wydłużony. Tylec cały pokryty korą. Na dość ostrej z natury krawędzi kilka negatywów tworzy ostrze pracujące. Pozostałe płaszczyzny dzikie. Ponieważ narzędzie to nie ma analogii w literaturze dotyczącej zespołów późnoliteolitycznych w Polsce, jedynym kryterium określającym jego przynależność przemysłową jest surowiec. W Tokarach-Rąbierzu wszystkie narzędzia i odpadki z surowca górnio-astarcckiego należą do zespołu paleolitycznego, wszystko wskazuje na to, że i narzędzie amorficzne do tego zespołu należy.

ANALIZA MATERIAŁU

R d z e n i e. W grę wchodzi tu w zasadzie tylko trzy egzemplarze (tabl. I, rys. 1; tabl. II, rys. 1; trzeci nie ilustrowany). Pokrojem swym doskonale odpowiadają one cyklowi mazowszańskiemu w późnym paleolicie, szczególnie zaś przemysłowi płudzkiemu. Za ich stosunkowo późnym wiekiem przemawiają dość małe rozmiary. Okazy te zbliżone są do rdzeni z Płudów A¹³ i Stańkiewiczów III i V¹⁴.

L i ś c i a k i. Stanowią stosunkowo liczną grupę narzędzi w zespole z Tokar-Rąbierza (wskaźnik liściaków równy prawie 24%/¹⁵). Mają one wyraźnie „młody” pokrój, odpowiadający młod-

¹³ S. Krukowski, O.c., tabl. XXXV, rys. 30.

¹⁴ Z. Szmit, *Badania osadnictwa epoki kamiennej na Podlasiu* „Wiadomości Archeologiczne” t. X, 1929, s. 36—118 tabl. XXXIII, rys. 14 i XXXVII, rys. 22.

¹⁵ R. Schild, *Chronologia przemysłów...*, O.c. W pracy tej podano metodę statystyczną wskaźników procentowych

szym przemysłem cyklu mazowszańskiego. Należą do tzw. „trzeciego kompleksu liściaków”¹⁶ charakterystycznego dla schyłkowych przemysłów cyklu. Dość duży procent liściaków gwoździowatych (WLG-50%¹⁷) również świadczy o stosunkowo młodym wieku zespołu. U wielu okazów spodnie łuskanie trzonka jest ubogie, sprowadzone nieraz do jednego-dwóch negatywów, lub brak go zupełnie (tabl. III, rys. 13). Sporej ilości podobnie słabo lub w ogóle nie łuskanych ostrzy dostarczyły Stańkowicze I-V¹⁸. Skręcenie trzonka i jego lekka asymetria (tabl. III, rys. 9-10) są cechami późnymi, występującymi najczęściej w przemyśle ahrensberskim. W okazy 10 z tabl. III dodatkowym późnym elementem jest falisty tylec połączony z trzonkiem. Podobnych okazów dostarczyły: Świdry Wielkie II¹⁹, Stańkowicze II i III²⁰, Ośnica²¹ i Kępie²², a więc stanowiska płudzkie i to - z wyjątkiem Świdrów Wielkich - płudzkie późne.

Okaz 13 z tabl. III wykonany jest na wiórze typu prawie mezolitycznego, pochodzącym z rdzenia jednopiętowego (analogii do tego okazu nie znam).

Liściak z tabl. III, rys. 8 ma ciekawy półtylec łuskany od spodu i na stronę spodnią. Analogii dostarczyło bardzo późne stanowisko w Ośnicy²³ (vide tabl. II, rys. 5), oraz Kępie²⁴, (tabl. II rys. 4), również późne, współczesne lub nawet młodsze od późnopłudzkie stanowisk w Stańkowiczach I-V.

Bardzo późnymi formami są okazy z tabl. III, rys. 11-12, o mocno wyodrębnionych gwoździowatych trzonkach i dość wyraźnych skrzydełkach. Brak zupełnie form podobnych w Płudach A i Świdrach Wielkich II (płudzki środkowy)²⁵, natomiast stanowiska młodsze mają formy podobne (Stańkowicze I-III²⁶, Ośnica). (Według L. Sawickiego²⁷ podobne formy są charakterystyczne dla tzw. przemysłu „świderskiego III”-odpowiednika płudzkiego późnego).

Liściaki dwukątowe z Tokar-Rąbierza zbliżone są do okazów ze Świdrów Wielkich II²⁸ Płudów A²⁹, z tym, że w Tokarach-Rąbierzu późnych form dwukątowych jest więcej. Niektóre małe formy (tabl. III, rys. 4) nawiązują do form z Ośnicy. U niektórych form, jak wspomniano dopatrzeć się można wpływ ahrensberskich (wydłużenie trzonka, jego skręcenie, geometryzacja).

W sumie zespół liściaków z Tokar-Rąbierza zaliczyć należy do przemysłu płudzkiego schyłkowego, współczesnego Stańkowiczom I-V lub młodsze.

D r a p a c z e. Stanowią najliczniejszą grupę narzędzi w Tokarach-Rąbierzu. Już fakt, że wystąpiło tutaj sporo drapaczy na odłupkach każe datować zespół stosunkowo późno (WDO-55%³⁰). Duża część drapaczy jest robiona na kurtyzowanych wiórach, co pozwala je zaliczyć

¹⁶ R. Schild, *Extension des éléments de type tarnovien dans les industries de l'extreme fin du Pleistocene. Etude sur la chronologie de certains industries du cycle mazovien*. „Archeologia Polona”, t. III, 1960, s. 45.

¹⁷ Termin „liściak gwoździowaty” stosuje za R. Schildem, pomijając termin „trzpieniowaty”.

¹⁸ Z. Szmít, O.c. np. tabl. XXXI, rys. 10, tabl. XXXIV, rys. 18-20.

¹⁹ S. Krukowski, o.c. tabl. XXXV, rys. 24.

²⁰ Z. Szmít, O.c. tabl. XXXI, rys. 10 tabl. XXXIV, rys. 35.

²¹ Materiały z Ośnicy, pow. Płock znajdują się w Państwowym Muzeum Archeologicznym.

²² Materiały w PMA oraz L. Kozłowski, *Epoka kamienia na siedmiach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej* Lwów-Warszawa 1923, tabl. XVIII, rys. 2.

²³ R. Schild uznał w swej pracy materiały z Ośnicy za płudzkie późne (R. Schild, *Chronologia przemysłów...*, O.c.)

²⁴ Okaz znam jedynie z rysunku, L. Kozłowski, *Epoka kamienia...*, o.c., tabl. XVIII, rys. 7.

²⁵ S. Krukowski, O.c., tabl. XXXV.

²⁶ Z. Szmít, O.c. tabl. XXIX rys. 1,3. XXXI rys. 2, 9. XXXIV rys. 32-34.

²⁷ L. Sawicki, *Przemysł świderski i stanowiska wydmowego Świdry Wielkie I*, „Przegl. Archeol.”, t. V, 1935, s. 20

²⁸ S. Krukowski, O.c., tabl. XXXV, rys. 24, 27-28.

²⁹ Ibid., tabl. XXXV rys. 44.

³⁰ Na stanowisku nie znaleziono ani jednego odłupka nadającego się do przerobienia go na narzędzie. Wszystkie nadające się zostały wykorzystane do produkcji głównie drapaczy.

do późnej fazy cyklu mazowszańskieg³¹. Szczególnym okazem kurtyzacji jest okaz 12 z tabl. V, którego długość jest prawie dwa razy mniejsza od szerokości.

Drapiska u większości zabytków są dość mocno wygięte. Są one nie tylko bardziej wygięte od drapisk drapaczy z Płudów A i Świdrów Wielkich II, czy Świdrów Wielkich I (zespół świderski II)³², ale nawet od stosunkowo późnych okazów ze Stańkowiczów. Podobnie mocno wygięte drapiska ma natomiast przemysł tarnowski³³. Drapiska te są strome i bardzo strome (ok. 60%), pozostałe średnio strome. Niestromy drapisk brak.

Szczególnie ciekawy okaz stanowi zabytek z tabl. V, rys. 13. Od strony spodniej ma on negatyw łuszczeniowy, który jest wcześniejszy od drapiska. Nic nie stoi na przeszkodzie (z punktu widzenia typologii) w zaliczeniu go do zespołu paleolitycznego. Jego przynależność do tego zespołu potwierdzona jest również przez surowiec górnio-astarcki, z którego jest wykonany. Jednocześnie technika łuszczeniowa, nie znana w polskim paleolicie niżowym, każe przesunąć wspomniany okaz, a z nim i cały zespół na granicę paleolitu i mezolitu.

Drugi podobny drapacz (tabl. IV, rys. 4) jest przerobiony wtórnie na łuszczeń. Ten jednak okaz mógł być podjęty i przerobiony w mezolicie lub neolicie.

Skońniki prostkowe (tabl. IV, rys. 1,3) ze względu na swą dość nietypową formę nie mają ścisłych analogii.

Dla łukowców istnieją analogie w Stańkowiczach I i II³⁴, Płudach A³⁵ i Świdrach Wielkich I (zespół świderski II)³⁶. Łukowce podwójne-podobne do nich okazy, ale o drapiskach mniej wygiętych wystąpiły w Płudach A³⁷ i Tarnowie³⁸.

Dla drapaczy ostrołukowców dobrych analogii dostarczają Stańkowicze III i V³⁹ oraz Tarnowa⁴⁰.

Również te same stanowiska-Stańkowicze I,II i V⁴¹ oraz Tarnowa⁴² dostarczyły analogii dla łukowców skońnikowych.

Grupa drapaczy wachlarzowców (skońnikowych i zgrzeblowatych) ma swe analogie w Stańkowiczach II, III i V⁴³ i Tarnowie⁴⁴.

Podgroszaki podobne do okazów z Tokar-Rąbierza znaleziono w Płudach A⁴⁵, Stańkowiczach I⁴⁶ i Tarnowie⁴⁷.

Już samo zestawienie analogii świadczy dobitnie o tym, że zespół z Tokar-Rąbierza zaliczyć należy do przemysłu płudzkiego późnego, podobnego do zespołów ze Stańkowiczów lub młodszego, może współczesnego przemysłowi tarnowskiemu (?).

Świadczą o tym również wskaźniki procentowe: WDKiK — 87%, WDK — 30%, oraz szczególnie wysoki wskaźnik drapaczy tarnowiańskich WDT — 48,4%⁴⁸.

³¹ S. Krukowski, O.c. s. 87.

³² L. Sawicki, O.c. tabl. XXIII.

³³ S. Krukowski, O.c. tabl. XLIX.

³⁴ Z. Szmít, O.c. tabl. XXX rys. 4—5, XXXI rys. 5, 11.

³⁵ S. Krukowski, O.c. tabl. XXXV rys. 14—15.

³⁶ L. Sawicki, O.c. tabl. XXIII rys. 15—16.

³⁷ S. Krukowski, O.c. tabl. XXXV rys. 18—19.

³⁸ Ibid. tabl. XLIX rys. 5.

³⁹ Z. Szmít, O.c. tabl. XXXIV rys. 3. XXXVIII rys. 11, 13.

⁴⁰ S. Krukowski, o.c. tabl. XLIX rys. 24.

⁴¹ Z. Szmít, o.c. tabl. XXX rys. 7—8. XXXI rys. 13. XXXVIII rys. 3.

⁴² S. Krukowski, o.c. tabl. XLIX rys. 9.

⁴³ Z. Szmít, o.c. tabl. XXXI rys. 8. XXXVIII rys. 12.

⁴⁴ S. Krukowski, o.c. tabl. XLIX rys. 12, 17, 28.

⁴⁵ Ibid. tabl. XXXV rys. 20.

⁴⁷ Z. Szmít, O.c. tabl. XLIX rys. 27.

⁴⁶ Z. Szmít, O.c. tabl. XXX rys. 1.

⁴⁸ Por. zestawienie wskaźników procentowych dla różnych stanowisk i przemysłów niżowych w pracy R. Schilda,—

Rylce. Stanowią grupę nieliczną, lecz dość różnorodną.

Trzy okazy klinowate środkowe na wiórach zbliżone są do form starych, świderskich. Ustępują im jednak rozmiarami. Podobne okazy znane są również w zespołach późniejszych. Analogii dostarczyły Stańkowicze III⁴⁹, choć u tych ostatnich okazy mają masywniejsze wierzchołki.

Rylce klinowaty środkowy na odłupku (tabl. VI, rys. 8) oraz jedynak mają liczne odpowiedniki w Stańkowiczach III i V⁵⁰, Świdrach Wielkich II⁵¹ i Tarnowie⁵².

Rylce klinowate środkowe-wielonegatywowe (tabl. VI, rys. 5) znamy ze Stańkowiczów V⁵³ i Tarnowy⁵⁴.

Dwa rylce węglowe z wgiętymi łuskowiskami (tabl. VI, rys. 6-7) mają swe analogie w przemyśle rowskim⁵⁵, datowanym przez R. Schilda na młodszy Dryas.

Rylce połączone z drapaczami mają szerokie, masywne wierzchołki i ich odpowiedniki znajdujemy w Stańkowiczach.

W sumie zespół rylców z Tokar należy zaliczyć do przemysłu płudzkiego późnego. Dwa rylce typu rowskiego oraz obecność rylców typu tarnowiańskiego pozwalają datować cały zespół najwcześniej na młodszy Dryas.

Inne narzędzia. Pozostałe narzędzia z Tokar-Rąbierza należą do grupy narzędzi atypowych, bądź ich przynależność do zespołu paleolitycznego nie jest dość pewna. Niektóre z nich mają swe analogie w Ośnicy i Stańkowiczach.

WNIOSKI

Wskaźniki zespołu paleolitycznego z Tokar-Rąbierza (obliczone wg. metody R. Schilda) przedstawiają się następująco: WD/R-282, WL-23, 3, WL-50, WDO-55, WDKiK-87, WDK-30, WDT-48, 4, WT-45. Większość z nich odpowiada podobnym wskaźnikom zespołów płudzkich późnych ze Stańkowiczów I—V⁵⁶. Wystąpiły jednak i różnice. Wskaźnik liściaków gwoździowatych jest wyraźnie niższy niż na wymienionych stanowiskach. Nie przeszkadza to jednak w zaliczeniu liściaków z Tokar-Rąbierza do „trzeciego kompleksu liściaków”, a więc do najmłodszych w cyklu mazowszańskim. Potwierdza to również liściak wykonany na wiórze typu mezolitycznego. Okaz z półtylcem łuskanym od spodu i na stronę spodnią wydaje się być formą bardzo późną, przesuwającą zespół z Tokar w stronę mezolitu. Liściak typu ahrensberskiego świadczy również o młodym wieku zespołu.

Uderza natomiast bardzo wysoki wskaźnik WD/R (stosunek drapaczy do rylców). Jest on wyższy niż w jakimkolwiek przemyśle cyklu mazowszańskie. Pozwala na datowanie zespołu nieco później od płudzkiego późnego ze Stańkowiczów. Wniosek ten potwierdza obecność okazów paleolitycznych ze śladami techniki łuszczeniowej. Również wysoki wskaźnik drapaczy tarnowiańskich, zbliżony (ale większy) do wskaźnika Gulina IX pozwala przesunąć ma-

⁴⁹ Z. Szmit, O.c. tabl. XXXV rys. 11.

⁵⁰ Ibid. tabl. XXX rys. 19, XXXV rys. 12. XXXVIII rys. 21.

⁵¹ S. Krukowski, o.c. tabl. XXXV rys. 1.

⁵² Ibid. tabl. XLIX rys. 1—2.

⁵³ Z. Szmit, o.c. tabl. XXXVIII rys. 29.

⁵⁴ S. Krukowski, o.c. tabl. XLIX rys. 3.

⁵⁵ R. Schild, Chronologia przemysłów... o.c.

⁵⁶ Ibid.

teriały z Tokar-Rąbierza na sam schyłek paleolitu. Drapiska okazów z Tokar, bardziej zbliżone do drapisk z Tarnowy niż do okazów ze Stańkowiczów, potwierdzają ten wniosek. Wskaźnik tarnowiański (drapacze i rylce), bardzo wysoce, świadczy o tym także.

Wśród rylców, poza formami tarnowiańskimi i starszymi, wystąpiły rylce typu rowskiego, chronologicznie odpowiadające przemysłowi płudzkiemu późnemu. W oparciu o analizę materiału i wskaźniki statystyczne należy zaliczyć zespół z Tokar-Rąbierza do cyklu mazowszańskiego, jako osobny przemysł, który nazywam *t o k a r s k i m*. Przemysł tokarski jest młodszy typologicznie od przemysłu płudzkiego późnego ze Stańkowiczów I—V i datować go można na sam schyłek młodszego Dryasu⁵⁷ lub nawet na sam początek holocenu (?). Być może, przemysł tokarski jest ostatnim przemysłem cyklu mazowszańskiego przed jego wędrówką na północny wschód.

MATÉRIAUX PALÉOLITHIQUES TROUVES À LA STATION DES DUNES DE TOKARY — RĄBIERZ, GOSTYNIN DISTRICT DE-(INDUSTRIE DU TYPE TOKARY)

Résumé

De nombreux archéologues ont examiné la station à Tokary — Rąbierz, entre autres G. Pro-niewski et R. Jakimowicz y ont ramassé certains matériaux. En ce lieu ont été trouvés les matériaux du paléolithique tardif, du mésolithique et du néolithique. Etant donné, que pendant la guerre tous ces vestiges ont été mélangés en un seul tas, il s'est montré nécessaire d'en retirer ceux du paléolithique selon leur typologie.

Les trouvailles en question reposaient dans la surface de déflation de la dune en forme de rempart, située sur la terrasse surmontant la lagune formée par la Vistule (II selon S. Lencewicz) datant du Dryas supérieur, ou d'un peu plus avant.

Les nucléus à deux plans de frappe, type paléolithique tardif, sont petits. On en a prélevé des lames et des éclats.

Les pointes à pédoncule (pointes de flèches) appartiennent à un jeune groupe, appelé „du troisième complex des pointes à pédoncule” (selon R. Schild).

La pointe à pédoncule, à troncature retouchée oblique (retouchée vers le bas), représentée sur la table III, fig. 8, est un exemplaire d'une forme bien tardive.

Les grattoirs, sur les éclats et les lames raccourcies. Beaucoup d'entre eux sont des grattoirs du type Tarnovien, (de Tarnowa).

Le grattoir de la table V, fig. 13, avec un négatif d'écaillage, avance le groupe de Tokary — Rąbierz à la limite du paléolithique et du mésolithique.

Les burins — peu nombreux, hétérogènes. Les plus intéressants sont des burins du type rovien (selon R. Schild), représentés sur la table V, fig. 6—7, apparaissant en paléolithique polonais d'extrême fin du dryas supérieur.

⁵⁷ S. Skompski, O.c. datuje taras nadzalewowy na schyłek pleistocenu, zapewne młodszy dryas.

L'importante superiorité numérique des grattoirs sur burins, caractéristique pour le groupe de Pludy de l'extrême fin du paléolithique, constitue un élément facilitant la datation du groupe de Tokary — Rąbierz.

Le groupe de Tokary — Rąbierz doit être envisagé comme l'industrie de Pludy, très tardive, qui a obtenu ici la dénomination de l'industrie du type Tokary, datant de l'extrême fin du dryas supérieur.